

ДР СУЗАНА РАЈИЋ,
ИСТОРИЧАР

ВОЈСКА ЈЕ ДРЖАВОТВОРНИ ТЕМЕЉ

Војна сила је у свим европским земљама, па и у Србији, одувек сматрана темељом државе. Наш истакнути правник и историописац Слободан Јовановић, у својој обимној студији о држави каже да је држава почела као војна организација, уверен да је војна мисија – најстарија мисија државе.

коренима модерне српске државе, али и њене војске, о револуционарном, али и демократском одређењу Првог српског устанка, о односу великих сила према тежњама устаника, а пре свега веома прецизно о историји настанка модерне српске војске, о времену када се војни рок служио десет година, о умећу и усуду – јави и сну српског народа у 19. веку, говори др Сузана Рајић са Катедре за националну историју новог века, Одељења за историју Филозофског факултета у Београду.

□ *Ово је прва година да се Дан Војске Србије обележава 15. фебруара, када је и Дан државности. Који су најдиректнији историјски аргументи за избор тог датума за дан државе и војске?*

– Војна сила је у свим европским земљама, па и у Србији, одувек сматрана темељом државе. Наш истакнути правник и историописац Слободан Јовановић, у својој обимној студији о држави, износи мишљење да је држава почела као војна организација, уверен да је војна мисија најстарија мисија државе.

Нововековна српска држава поникла је из борбе – револуције коју је водио српски народ, уређујући ту државу на основу сопственог искуства и знања. Кнежинска самоуправа попунила је цивилне органе власти од села до нахије, док су централни органи власти били нова револуционарна власт, заједно са војним властима. На почетку устанка војна власт није била издвојена од цивилне, па су многе старешине обављале обе власти. Тек уставним актима из 1808. и 1811. године војна власт се издваја од цивилне, али и тада не у потпуности.

Устаничку војску представљао је наоружани народ, током целог устанка. Тај народ се истовремено и храбро борио, и стварао и уређивао државу. Стално ратно стање налагало је такав след ствари, у којем су чак војне власти имале предност над цивилним властима. На свим званичним актима прво су се потписивали војни заповедници, а онда цивилни органи власти. У освит 19. века настају и почеци самоникле војне власти и почеци државе, које не би било да није поведен рат против Турака.

□ *Први српски устанак је нешто касније означен и као револуција, а помиње се и одредница демократска. Који су то демократски елементи који постављају корене модерне српске државе? Власт врхунског војводе Карађорђа није неограничена.*

– Изграђујући државу устаници су имали на уму њено уређење на основу уставних аката. Исти људи су ослобађали земљу, исти је обрађивали, исти су доносили правне прописе о уређењу државе. У томе су им помогли учени Срби из Угарске, попут Боже Грујовића и митрополита Стевана Стратимировића. Први је саставио текстове “За памјат” и “Слово”, који представљају правна акта о двама установама: Правитељствујушћем совјету и поглавару земље, војду. У њиховој основи све предности су дате правној држави, а закон се ставља изнад свачије воље. Они су били узор каснијим уставним и законодавним списима.

Уставном реформом из 1808. године конституисана је врховна и локална власт у Србији. Она је усвојена у форми узајамне обавезе, потврђене заклетвом војводе и старешина. Савет, команданти, војводе, кнезови и сав народ признају Карађорђа и његово потомство за врховног предводника Србије, а војду обећава да ће очински бринути о народу и Савет признати за врховни суд. По уставној реформи из 1811. године Савет је реформисан у владу, а Карађорђе се обавезао да неће допустити злоупотребу власти, да ће ваљано предводити народ и владати у договору са Саветом. Тада је донета уредба како ће се у земљи организовати магистрати, тј. судови. Овај уставни акт донет је на Народној скупштини и имао је снагу највишег закона. Због ратног стања, није се стигло да се потом разраде сви облици уређења државе, али су нађена решења аутохтона, што додатно повећава њихов значај.

И касније, у мирнодопској фази Српске револуције (1815–1835) било је снажних покушаја да се изборе унутрашње слободе. Најбољи пример је доношење Сретењског устава 1835. године. Члан 118. устава гласио је: “Како роб ступи на Србску земљу, од онога часа постаје слободним, или га ко довео у Србију, или сам у њу побегао”.

Преласком у Кнежевину, пре свега из Турске, али и Аустрије, сваки Србин био је ослобођен феудалних обавеза и феудалних односа, што је био велики напредак, чак и по мерилима ондашње Европе. Али, за грађанске слободе Срби су се изборили тек Уставом из 1888. године.

Интереси великих сила на Балкану почетком 19. века нису се поклопили са тежњама српских устаника да се ослободе робовања и себи створе државу. Горак укус европске дипломатије она је осетила и у српско-турским ратовима и на Берлинском конгресу, али и касније у 20. веку.

□ *Први српски устанак углавном је изнела народна војска, мада су у време његовог трајања била бар два покушаја формирања регуларне војске: 1808. и 1810. године. У то време постоје и најамници... Како изгледа успостављање српске војске, које су одлучујуће чињенице у њеном обликовању све до оних саврим модерних облика које бележимо у време кнеза Милана?*

– Самоникла војна власт, у извесној мери, заснивала се на организацији српске војске из времена кнежинске самоуправе. Такође, ратно искуство стечено у Кочиной крајини било је драгоцено потоњим устаницима. Уставном реформом 1808. године свака нахија добила је свог команданта, а свака кнежина свог војводу. Иако је војску представљао сав народ, потреба за стајаћом војском осетила се веома рано. Међутим, устаници нису могли тај план да остваре, мада су тада створени батаљон регулаша и батерија тобџија, као њен зачетак. У Карађорђевој законику постоји више војно-кривичних и дисциплинских одредаба, што сведочи да се војсци поклањала све већа пажња. Из времена Устанка сачувана су два правила о обуци војника и “Устав војени” Јакова Јакшића из 1813. године.

Значајан моменат у организацији војске јесте оснивање Министарства 1811. године, под именом Попечитељство војених дјел. За министра је постављен Младен Миловановић, прва устаничка личност иза Карађорђа. Нажалост, први министар војни био је вештији државник него војник. Устаничка војна организација довршена је 1811. године. Она је имала хијерархијски след: војду, попечитељ војни, главнокомандујући, тј. војни старешина више нахија, којих је било прво пет, а 1813. шест, командант – заповедник нахије, војвода – заповедник кнежине (до 1808. били су заповедници нахија), градски командант, капетан (буљубаша), каплар, момак, војник. Звања главнокомандујућих носили су Милош Обреновић, Прота Матеја Ненадовић, Лука Лазаревић, Антоније Пљачкић, Илија Барјактаревић, хајдук Вељко Петровић.

Уређење војске спровођено је често за време самог ратовања, изузев 1808. године. То су биле отежавајуће околности, будући да је било тешко држати сељаке скоро десет година на окупу, а још теже везати их за логор и терати их да стално вежбају. У другој половини устанка, када је умор заменио одушевљење, било је још теже одржати дисциплину неопходну за сваки успех.

Узора је било, у почетку, у аустријској војној организацији, у фрајкорима у којима су служили и ратовали Срби за време ратова између Хабзбуршког и Турског царства. Доцније, тај утицај је замењен руским, будући да је дошло до заједничког ратовања и интензивније сарадње руске војске и њених официра са устаницима.

Од другог устанка па до 1825. године у Србији није постојала редовна војска. Једина стална оружана снага били су улписни пандури. Тек је Ђакова буна подстакла кнеза Милоша да оснује прве јединице стајаће војске. Тако је 1825. године регрутовано 1.147 “здра-

Непромишљеним жртвовањем своје државе у Краљевину СХС (Југославију) Срби су се одрекли демократске државе Србије. Степен те државне организације, коју смо изгубили, данас је тешко достићи. Живот у југословенској државној заједници био је за Србе под, јер су они у њу ушли са неизграђеним обрасцем националног и културног идентитета.

Било је потребно уложити огромне напоре да се ослободимо народне војске и заведемо модернију стајаћу војску, иако је искуство показало бројне мањкавости овог првог решења. Реформе војске из доба краља Милана Обреновића осамдесетих и скраја деведесетих година 19. века поставиле су темеље модерној српској војсци, која је осветлила образ у балканским ратовима.

вих и гледних младића”, који су били први представници регуларне војске Кнежевине Србије. Но, пошто Србија није била независна држава, они су названи “уписни пандури”, касније “солдати”.

Пет година касније кнез је основао пешачку гарду, сместивши 149 младића у Пожаревац и Крагујевац. Пошто је Хатишерифом из 1830. године Кнежевина могла држати “нужно число војника”, кнез Милош је 1832. основао коњичку гарду, која је била заметак новог рода војске – коњице. Тада је створен Књажевско гвардијски коњички ескадрон, а четири године касније још један. Артиљерија је уведена 1836. године као трећи војни род.

Од 1838. године војни рок се, уместо дотадашњих десет, служио шест година, а од 1839. четири године. Прве регрутације обављене су 1825, 1830, 1833. и 1836. године. Око 1840. године Србија је имала 4.159 војника и официра.

Уставом из 1838. године војском је управљао владар, а војни послови потпали су под делокруг Министарства унутрашњих дела, при којем је основано Војено одељење. Први војни закон – “Устројеније гарнизоне војске”, донет је 1839. године. Њиме је Војно одељење подељено на војни и комесаријатски одсек, а на његовом челу био је Илија Гарашанин.

Уместо редовне војске кнеза Милоша, Уставом и законом уведена је гарнизонска војска, са задатком да чува поредак и безбедност у земљи и неповредивост границе. Тиме је војска сведена на неку врсту војне полиције. Незадовољан таквом организацијом, кнез Михаило је, за време своје прве владавине, покушао да се врати идејама свог оца, али је тада кратко био на власти. Тек када је по други пут дошао на српски престо донет је Закон о устројенију војног министарства (1862) и оно од тада није више стављано под друге ресоре.

Министарство војно преузело је бригу о регрутовању, организовању и снабдевању војске, управљало је свим војним установама (арсенал, фабрике, магацини, војни заводи). Скупштина је 1861. године изгласала нов закон о народној војсци, што је било у складу са плановима кнеза Михаила о ослобођењу српског народа од Турака. Народну војску чинили су сви мушкарци, сем неспособних и свештеника, од 20 до 50 године старости. Тако је народна војска бројала око 90.000, а могла је ангажовати и до 150.000 људи. Стајаће војске било је око 3.500. Главни генералштаб, при Министарству војном, основан је 1876. године, а тада су извршене и формацијске промене у стајаћој и народној војсци. Обе су чиниле шест дивизија.

После формирања Ратног савета, са таквом војском ушло се у српско-турске ратове (1876–1878), из којих је Србија изашла територијално увећана и са новим међународноправним статусом – постала је независна и међународно призната држава. То је битно утицало на коначне договоре о уређењу војске. Државна независност омогућила је једино исправно решење, тј. стајаћу војску уместо народне, или комбинација гарнизонске и народне војске. Закон о народној војсци из 1883. године завео је стајаћу војску, која се називала стални кадар, а у ратном стању се попуњавала резервом. Следеће године издата је Уредба о ђенералштабној струци, а 1889. уређен је Штаб врховне команде. Војском је командовао краљ. Краљ Милан је тада знатно подигао углед официра и војске уопште.

□ После 1459. године, када је пропала средњовековна српска држава, Срби су се управо подизањем Устанка изборили за поновну државотворност. Занимљиво је и да се тада зачета модерна српска држава прилично ослања на традицију средњо-

вековне Србије... Појављују се исти хералдички елементи – крст у штиту са оцилима, двоглави орао – који су и данас саставни део грба државе и војске. Која је историјски гледано, права мера традиционалног и модерног у профилу једног народа?

– Традиција није била пресудна у обнови српске државности, али је играла извесну улогу и пратила је њен развој. На Косову Срби су изгубили царство, па се нововековна држава темељила на освети Косова и на њему настављала. Врхунац српске државности представља Душаново царство, које је, у традицији Срба, пропало не 1371, већ 1389. године. Тако се српска историја делила на период до Косова и после Косова. Дакле, Срби су историјску традицију искључиво везивали за светородну лозу Немањића и предање о Косову. Немањићка традиција оличена је у два владара, светом краљу Стефану Првовенчаном и цару Душану, а косовска у кнезу Лазару и царству небеском. Душаново царство ојачало је у свести Срба после ратног периода Српске револуције (1804–1815).

Све то је утицало да Срби постану преоптерећени својом прошлошћу, те не чуди што су, у таквом стању, западали у честе заблуде. Стога Срби, крути традиционалисти, најчешће нису извлачили поуке из прошлости. Традиционализам је био највећа сметња модернизацији српског друштва. То говори и пример војске. Било је потребно уложити огромне напоре да се ослободимо народне војске и заведемо модернију стајаћу војску, иако је искуство показало бројне мањкавости овог првог решења. Реформе војске из доба краља Милана Обреновића осамдесетих и с краја деведесетих година 19. века поставиле су темеље модерној српској војсци која је осветлила образ у балканским ратовима.

□ Какав је био утицај Првог српског устанка на Европу тог времена, али и на нашу каснију историју?

– Златно доба Немањића трајало је нешто више од два века, а потом је уследила непрекидна борба са Турцима за опстанак. Следи најдужи и најтежи период наше прошлости, када су Срби живели као поданици Млетачке републике, Хабзбуршке монархије и Османског царства. Робовање Турцима оставило је најдалекосежније последице. Од 1804. године, изузимајући Русију, у почетном периоду, Европа нам је била више ненаклоњена него наклоњена. Интереси великих сила на Балкану нису се поклопили са тежњама српских устаника да се ослободе робовања и себи створе државу. Кроз слична искуства Србија је пролазила више пута у својој новијој историји. Горак укус европске дипломатије она је осетила и у српско-турским ратовима и на Берлинском конгресу, али и касније у 20. веку.

□ Континуитет српске државе је два пута прекинут. Какве су последице тог дисконтинуитета?

– Последице су изузетно лоше. Оно што је у 19. и почетком 20. века урађено на лечењу рана које је изазвао први прекид у континуитету српске државности, потрли су догађаји од 1918. године и надаље. Српско државно и национално биће највише је разорила југословенска идеја, а онда и комунизам. Подсетимо се да су Срби до 1918. били узор и светионик балканским народима, а да смо крајем 20. века и на освиту новог столећа постали највећи губитници на Балкану. Непромишљеним жртвовањем своје државе у Краљевину СХС (Југославију) Срби су се одрекли демократске државе Србије. Степен те државне организације, коју смо изгубили, данас је тешко достићи. Живот у југословенској државној заједници, био је за Србе пад, јер су они у њу ушли са неизграђеним обрасцем националног и културног идентитета. ■

Драгана МАРКОВИЋ
Снимко Даримир БАНДА